

NAGY BEÁTA

„Tűzoltó leszel s katona!”

– a budapesti közgazdászhallgatók társadalmi összetételének és motivációinak változásai a kilencvenes évek közepén

Az utóbbi esztendőkből, a gazdasági átmenet és a strukturális változások időszakában jó néhány foglalkozás veszített presztízséből, munkaerő-piaci pozíciójából. Ezzel egyidejűleg számos olyan szakma növelte tekintélyét, amelyre korábban az elnöiesedés volt jellemző. Így például a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem (BKE) által kibocsátott diplomák értéke is jelentősen nőtt az elmúlt évek gazdasági és társadalmi változásai során. Míg korábban a vállalati közgazdászok nagy része közepes presztízsű és fizetésű karriert futott be, manapság a menedzseri, pénzügyi állások igen jelentős fizetéssel, politikai befolyással és vonzó életmóddal járnak. A tanulmány annak a kérdőíves felvételnek az eredményeit összegzi, amelynek segítségével e változásokat kívánták feltérképezni.*

Kutatásunkban, kihasználva a magyar társadalmi változások adta kivételes körülményeket, folyamatában szeretnénk volna megfigyelni a társadalmi egyenlőtlenségek változását, és ezen belül egyes társadalmi csoportok, különösen a nők kizorolását bizonyos, újabban értékesebbé váló szakmákból. A kérdőíves felvételünk középpontjában az a kérdés állt, hogy a gazdasági átmenet időszakában, amikor a közgazdasági pálya presztízsé, munkaerő-piaci helyzete jelentősen megváltozott, hogyan változnak az ezen szakmát tanuló egyetemisták pályáaspírációi, különös tekintettel a nemek szerinti különbségekre. Megjelennek-e, és ha igen, hogyan a nemi különbségek például a közgazdaságtudományi egyetemre járó diákok pályaválasztásában, pályaterveiben, egyetemi karrierjében?

Több kutatás is rámutatott arra, hogy a szocialista korszakban bevezetett oktatási reformok nem érték el deklarált céljukat, a társadalmi egyenlőség teljes megvalósítását (*Szelényi-Aschaffenburg* [1993]). A kiegyenlítődség elsősorban az oktatás alapszintjén történt meg, ugyanakkor az adatok azt is bizonyítják, hogy ez a folyamat korábbra, a szocializmus előtti időszakra vezethető vissza.

Más kutatás is rámutatott arra, hogy a generációk során felhalmozott társadalmi státus fontosabbnak bizonyult az oktatási esélyek realizálása során, mint a rendszer kontraszelektív vagy kiegyenlítő hatása (*Hanley-McKeever* [1997]). E vélemények szerint az egyetemre való bejutás esélyei a deklarációk ellenére szelektívek voltak, és elsősorban

* *Andorka Rudolf* emlékére

A cikk a fentivel egyező című kutatás záró tanulmánya alapján készült. A kutatást a Közoktatási Modernizációs Közalapítvány támogatta (1995. I./25.). A kutatás ötlete és kérdőíveinek megfogalmazása a *Fodor Évával* (Dermouth College, New Hampshire, Egyesült Államok) végzett együttes munka eredménye. Az hibákért azonban egyedül a tanulmány szerzőjét terheli a felelősség. Ezúton szeretnék köszönetet mondani *Tóth István Györgynek* a tanulmány korábbi változatához fűzött megjegyzéseier.

Nagy Beáta a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem szociológia és szociálpolitika tanszékének adjunktusa.

az értelmiségiek és az adminisztratív hatalommal bírók családtagjai rendelkeztek kiemelkedő lehetőségekkel a felsőfokú intézményekbe való bejutásra.

Ezt a gondolatot tovább vezetve, azt várhatnánk, hogy a társadalmi átalakulással párhuzamosan nem történt lényeges elmozdulás az egyetemi hallgatók rekrutációs háttérében. Eredményeink segítségével szeretnénk volna feltérképezni a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre felvett diákok társadalmi háttérének változásait. Különösen fontos e kérdés vizsgálata, mert noha az egyetemre felvett diákok száma évről évre növekszik, feltevéseink szerint mégis egyre exkluzívabbá válik a bekerülők köre. Feltételezzük, hogy az előnyösebb társadalmi helyzetű fiatalok aránya a bekerülő elsősévesek között jelentősen növekedett, a társadalmi esélyegyenlőség lehetősége csökkent: az átstrukturálódással párhuzamosan tehát nő a magasabb kulturális és gazdasági tőkével rendelkezők aránya. Ezt a folyamatot jelzik a gazdasági felsőoktatásra vonatkozó más kutatások is (*Gazsó* [1997]).

Az utóbbi évtizedekben a nyugat-európai és észak-amerikai országokban lezajlott egyik legjelentősebb gazdasági változás a nők tömeges és tartós munkaerő-piaci megjelenése volt (*Ferber* [1995]). Ezt a jelenséget időben kissé megkésve ugyan, de követte a női munkaerő iskolázottsági színvonalának dinamikus emelkedése (*OECD* [1993]). A magyarországi statisztikák adatai rámutattak arra, hogy a fiatalabb kohorszokban jelentősen elnőiesedett a felsőoktatás. A felsőoktatási rendszer 1960-as években történt megkettőzése, azaz az egyetemek mellett bevezetett főiskolai oktatás következtében jelentősen megnövekedett a felsőoktatásban résztvevők száma. A lányok számára elsősorban (a műszaki terület kivételével) a főiskolai képzés nyújtott lehetőséget a diploma megszerzésére, bár az egyetemeken is kiegyenlítőddött a nemek aránya. Ez a tendencia már az 1980-as években oda vezetett, hogy szociológusok a közgazdászpálya elnőiesedéséről írtak (*Balázs-Lengyel* [1986]).

A folyamat eredménye az 1990-es népszámlálásban megragadhatóvá vált: a gazdaságilag aktív női népesség körében már magasabb volt a felsőfokú végzettségűek aránya, mint a férfiak esetében.¹ A nők ma már nem alulreprezentáltak az olyan iskolai végzettségűek és a fokozattal rendelkezők körében, akik számára elérhető az elitpozíció (*Ward és szerzőtársai* [1992]). Ennek ellenére a felső szintű menedzserek töredékét alkotják a nők. Éppen ezért fontos kérdés, hogy az egyetemi hallgatók társadalmi átstrukturálódásával párhuzamosan megfigyelhető-e a nemek szerinti különbségek átrendeződése is.

Noha az elnőiesedés kitüntetetten a főiskolai képzést érintette, ugyanis annak társadalmi presztízse alacsonyabb, mint az egyetemké, a lányok aránya a közgazdaságtudományi egyetemen is elérte a hallgatók felét. Ez az arány azonban feltűnően csökkenni kezdett a rendszerváltás után, és az 1994-es esztendőben az első évfolyamra beiratkozottak között 37,4 százalékra esett vissza. A mélypont után lassú emelkedés következett, amelynek eredményeképpen a lányok aránya az 1997/98-as tanév első évfolyamára beiratkozott nappali tagozatos hallgatók között 45,2 százalék volt.

A nyolcvanas évektől kezdődően jelentős módosult a felsőoktatásban kibocsátott diplomák értéke: a munkaerő-piaci lehetőségek változásával párhuzamosan fokozatosan nőtt a közgazdasági pálya presztízse. Éppen ezért fordult figyelmünk a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem diákjai felé, akiknek pályaválasztási döntéseit már igen nagy részben befolyásolhatta a jelentős mértékű munkaerő-kereslet, és az előttük járó fiatal generációk szinte valószerűtlenül gyors karriermintája. Ugyanakkor a jelenlegi diákok még nem szembesültek azzal a helyzettel, hogy a példátlan mértékben megnövekedett

¹ Ezek elemzését lásd például Nagy [1997]. Az 1990-es népszámlálásban a gazdaságilag aktív nők között 12,7 százalék, a férfiak között 11,9 százalék volt a diplomások aránya. Az 1995-ös Magyar Statisztikai Évkönyv a különbség további növekedését igazolta: a gazdaságilag aktív nők 16,3 százaléka, a férfiak 14,7 százaléka volt diplomás (*KSH* [1992] 42. o., *KSH* [1996a] 72. o.).

1. táblázat

Az első évfolyamra beiratkozott nappali tagozatos egyetemi hallgatók száma és a lányok aránya az adott tanév első félévében

Év	Az eső évfolyamra beiratkozottak száma	A lányok aránya (százalék)
1993/94	694	46,4
1994/95	697	37,4
1995/96	771	38,5
1996/97	775	41,8
1997/98	821	45,2

Forrás: a BKE központi tanulmányi osztályának adatai.

számú gazdasági felsőfokú oktatási intézmény és tanfolyam valójában megnöveli a konkurenciát, és a BKE diákjainak karrierje is lelassul, nem lesznek egy-két éven belül közép- és felsőszintű bankvezetők. „...az utóbbi másfél évtizedben számottevően módosult a felsőoktatásban tanulók tanulmányi ág szerinti összetétele. Az összlétszámon belül jelentősen bővült a közgazdaságtudományi, illetve a bölcsészettudományi területen tanulók hányada...” (Harcza [1997] 5. o.)

A gazdasági átalakulással párhuzamosan Magyarországon már a nyolcvanas évek közepétől jelentősen változott a közgazdász-pálya társadalmi megítélése. A nyolcvanas évek elején végzett kutatások eredményei szerint a diákok elhelyezkedési preferenciái között nem azonos helyen szerepeltek a vállalati, a gazdaságirányítási, a banki és a kutatóhelyeken betölthető állások (Lengyel [1984]). A különböző gazdasági szegmensekben készített esettanulmányok egyöntetűen azt állították, hogy a vállalati munka „favágó” jellege erőteljesen taszította a fiatal pályakezdőket, azonban a kutatóintézetekben elfoglalható rangos állások csak kevés ember számára biztosítottak munkahelyet. Köztes állapotot foglalt el, és ebből a szempontból némiképp „kényszerpályának” minősült a gazdaságirányításban, Pénzügyminisztériumban, Magyar Nemzeti Bankban betölthető állás (Voszka-Kovácsy [1984], Tímár-Várhegyi [1984]). „A gazdaságirányító szervezetekben és bankokban dolgozó fiatalok munkahelyválasztásának egyik tipikus motívuma sajátosan negatív szerkezetű: arról határozott elképzelésük van, hogy nem akarnak a vállalati szférában dolgozni, és ugyanakkor nem kívánnak tisztán elméleti kérdésekkel sem foglalkozni...” (Balázs-Lengyel [1984] 154. o.)

Ezen tanulmányok elkészítése során a fő hangsúly a diákok elhelyezkedési preferenciáin volt, a társadalmi különbségek nem tartoztak a kiemelkedő kutatási kérdések köré. Megfigyelhetővé vált, hogy bizonyos kedvezőbb állásokba és felelős szakértelmiségi pozíciókba az átlagosnál nehezebb volt bejutni, és ezért oda nagy eséllyel csak azok tudtak bekerülni, akiknek szülei vezető állást töltöttek be, illetve az adott szakmában dolgoztak.

A munkaerő-piaci folyamatok változásaival, a BKE-n elsajátítható tudásanyag „piacképesebbé” válásával párhuzamosan megfigyelhetővé vált, hogy a diákok – különösen a felsőbb évfolyamokon – jelentős munkaerő-piaci jövedelemre tesznek szert. Különös helyzetben vannak tehát a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre járó hallgatók, mivel ugyan őket is nehezebb helyzetbe hozza a tandíjfizetési kötelezettség és a tanulás kapcsolatos többi költség folyamatos emelkedése, azonban (például számviteli) ismereteiknek köszönhetően sikeresen ki tudják egészíteni ösztöndíjukat és a szülői juttatást. Ez különösen fontossá vált az utóbbi esztendőkből, mivel az utóbbi években visszaesett a diákszociális ellátásban részesülők aránya (Harcza [1997] 21. o.).

Nem új keletű jelenség a diákok bekapcsolódása a munkaerőpiacra. 1983-ban a végzős egyetemisták körében végzett szociológiai vizsgálat már rámutatott arra, hogy egyre fontosabbá vált a diákok jövedelmei között a második gazdaságból származó, általában rendszertelen bevétel. „... a 80-as évektől kezdődően, a hallgatók tanulás melletti munkavállalásait korlátozó adminisztratív megkötések fellazulásával párhuzamosan egyre intenzívebbé vált a hallgatók részvétele.” (Hegedűs [1987] 9. o.) A kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a hallgatók bevételei között a legnagyobb súllyal a szülőktől kapott támogatások szerepeltek, arányuk elérte a 40 százalékot, amelyet 35 százalékos részesedéssel a különböző ösztöndíjak követtek, és a munkával szerzett jövedelmek egynegyedét adták a végzős hallgatók jövedelmének (Hegedűs [1987] 14. o.).

Az 1996-os felvétel – kérdéskörök, adatok és módszerek

Több más mellett a fenti kérdések jelentős részére is választ adhat az a két kérdőíves vizsgálat, amelyet 1996-ban végeztünk közgazdászhallgatók körében. A következő problémaköröket vetettük alaposabb vizsgálat alá.

1. Feltételezésünk szerint erősödtek a BKE-n zajló képzésben és az elhelyezkedésben meglévő társadalmi esélyegyenlőtlenségek. Míg korábban főleg a szakválasztás (például a külkereskedelmi és nemzetközi szak elit jellege) és az elhelyezkedés terén volt szembe-tűnő a társadalmi helyzet meghatározó ereje, addig a kilencvenes évek közepére már a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre való bejutás csatornáit is jelentősen lezárultak például a fizikai szülők gyermekei előtt. Tehát már korábban elágazik az egyes társadalmi csoportokhoz tartozó diákok pályafutása. Kutatásunk segítségével elsősorban arról adhatunk képet, milyen különbségek és azonosságok voltak az 1996-os évben a Közgazdaságtudományi Egyetemet nappali tagozaton elkezdők és befejezők társadalmi rekrutációjában.

2. A fent jelzett folyamattal párhuzamosan a középfokú oktatás szerepe is megnőtt, mivel a középfokú intézmény jellegzetességei nagy részben megszabják a jelentkezők bejutási esélyeit. Feltevésünk szerint ilyen rövid időszakon belül is nyomon követhető az iskolarendszer átalakulásának hatása, és ez már önmagában véve is képes megváltoztatni az egyetem rekrutációs bázisát. Az utóbbi években példátlan mértékben megnőtt a speciális szaktudás és különösen a nyelvismeret értéke. Ezt az is a magyarázza, hogy az egyetemi és főiskolai felvételik során az intézmények pluszpontokkal díjazták a nyelvvizsgákat. A BKE-n a középfokú vizsga kettő, a felsőfokú három pontot ér.

3. Az utóbbi évek gazdasági-társadalmi változásainak és ezzel együtt a szocializációban bekövetkezett módosulásoknak tulajdoníthatóan feltételezésünk szerint lényegesen tudatosabbak lettek a diákok, különösen az egyetemisták. Ez azt jelentheti például, hogy egyre korábban döntenek az egyetemre való jelentkezést illetően, határozott elképzeléseik vannak arról, hogy hol szeretnének dolgozni a diploma megszerzése után, és az állás-keresést nem hagyják az egyetemi tanulmányok utolsó esztendejére. Milyen tényezők befolyásolják a fiúk és lányok választásait az egyetemre bekerülés előtt, illetve milyen aspirációik vannak az egyetemet jelenleg elvégző, ötödéves egyetemistáknak? Ezek a kérdések írják körül a fentiekben vázolt problémakört.

4. Hogyan változnak a diákok álláspreferenciái, az általuk felmért lehetőségek sora? Milyen elképzeléseik vannak eljövendő pályájukra vonatkozóan? Az elhelyezkedési preferenciák jelentős módosuláson mentek keresztül az elmúlt évtizedben. Bizonyos, korábban „jobb, más alternatíva híján” választott területek felértékelődtek az egyetemisták szemében, míg más, korábban rangos elhelyezkedési lehetőség teljes értékvesztésen ment keresztül.

5. Sokan már az egyetemi évek során elhelyezkednek, és teljes állásban dolgoznak. Noha ez nem teljesen hagyomány nélküli, a nyolcvanas évek óta a munka jellege és intenzitása lényeges módosulásokon ment keresztül. Kérdőívünkben az iránt is érdeklődtünk, hogy a diákok végeznek-e különmunkát, illetve mekkora részben fedezik saját maguk tanulási költségeiket.

A két reprezentatív adatfelvétel keretében tavasszal az egyetemet befejező ötödévesek, ősszel pedig az egyetemet megkezdő elsőéves hallgatókból vett reprezentatív mintát kérdeztük meg, csaknem azonos kérdőívvel. (A különbséget az indokolta, hogy bizonyos kérdéseknek, például a fő- és mellékszakirány megkérdezésének csak a végzősök esetében volt értelme.) Kutatásunkban csak nappali tagozatos hallgatók szerepeltek. Az ötödéves hallgatók mintája két szempontból reprezentálta a végzős egyetemistákat: egyetemi kar és nem alapján. A kérdőívek kitöltése kérdezőbiztosok bevonásával 1996 áprilisában történt. Összesen 199 kérdőív állt rendelkezésünkre, amely az ötödévre beiratkozott egyetemisták 26 százalékát foglalta magában.² Az elsőéves egyetemi hallgatók véletlenszerűen kerülnek úgynevezett állami csoportokba. Ezen állami csoportok közül hétnek tagjait kérdeztük meg, ennek során 224 hallgató válaszolt önkéntes kérdőívünk kérdéseinkre. Ők a beiratkozott első hallgatók 28,9 százalékát reprezentálták.

Társadalmi bezárulás – élitek klubja?

A társadalmi háttér

A szülők iskolai végzettsége. Egyre kevésbé jelent túlzást az az állítás, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre (BKE) való bejutáskor szinte elengedhetetlen feltétel, hogy a szülők felsőfokú végzettséggel rendelkezzenek. Vizsgálati eredményeink szerint a bejutási esélyeket sokszorosan javítja az apa magasabb kulturális tőkéje (jelen esetben a felsőfokú végzettséggel azonosítva). Az a néhány esztendő (átlagosan öt év), amely a két vizsgált évfolyam tanulmányainak elkezdése között eltelt, látványos példával szolgál a társadalmi bezárulás jelenségére.

2. táblázat

A BKE-t 1996-ban befejező és elkezdő egyetemi hallgatók szülőinek iskolai végzettsége

Végzettség	Apa				Anya			
	végzősök		elsősök		végzősök		elsősök	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
Legfeljebb alapszintű	7	3,5	4	1,8	8	4,0	2	0,9
Középszintű	85	43,0	66	30,0	95	48,0	67	30,5
Felsőszintű	106	53,5	150	68,2	95	48,0	151	68,6
Összesen	198	100,0	220	100,0	198	100,0	220	100,0

Természetesen az apák kohorszáának átlagos iskolai végzettsége is növekedett az adott ötéves intervallumban, ám a közgazdászhallgatók esetében olyan óriási mértékű az apák

² A mintavételt – a BKE központi tanulmányi osztályának adatai alapján – Vidor Péter, a kutatásszervezési munkát és az adatrögzítést Tóth Angelika végezte. Az elsősökre vonatkozó adatokat Szalay Csaba rögzítette.

3. táblázat

A 40-44 és 45-49 éves férfiak korcsoportjának iskolai végzettsége, 1996

Végzettség	Férfiak		Nők	
	40-44 évesek	45-49 évesek	40-44 évesek	45-49 évesek
Legfeljebb alapszintű	21,7	24,4	35,7	40,0
Középszintű	64,5	59,4	49,1	46,6
Felsőszintű	13,8	16,2	15,2	13,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH [1996b] 184-185. o.

iskolai végzettségének változása, hogy azt semmiképpen sem lehet kizárólag a népesség iskolázottságában bekövetkezett strukturális változásnak tulajdonítani. Ezt támasztják alá az 1996-os, tehát kutatásunk évében végzett mikrocenzus vizsgálat eredményei.

Az apák esetében a diplomások arányának 2. táblázatban tapasztalható növekedését is magasan megelőzi az anyák iskolázottsági jellemzőiben bekövetkezett változás. Ez annak az eredménye, hogy ennél a szülői generációnál sikerült behozni a nők iskolázottságbeli lemaradását, sőt, mint azt az 3. táblázat utolsó két oszlopa mutatja, a felsőfokú végzettséget tekintve összességében előnyre is tettek szert.

Az adatokat közelebről nézve, azonban láthatjuk, hogy az anyák lényegesen nagyobb arányban szereztek diplomát főiskolán, mint az apák. Ez szintén összhangban van a felnőtt népességben lezajlott változásokkal. Ha szétválasztjuk egymástól a főiskolai és egyetemi diplomával rendelkezőket, és az elemzésben a nemek szerinti eltéréseket is figyelembe vesszük, láthatóvá válik, hogy az elsőéves egyetemista fiúk a lányokhoz képest sokkal gyakrabban származnak olyan családokból, ahol az apák egyetemi végzettséggel (azaz magasabb kulturális tőkével) rendelkeznek. Az anyák esetében nem figyelhetünk meg ilyen jellegű eltéréseket (4. táblázat).

4. táblázat

Az apák és anyák felsőfokú végzettsége az elsőéves egyetemisták körében

Megnevezés	Apa		Anya	
	fő	százalék	fő	százalék
Főiskola	37	24,7	58	38,4
Egyetem	113	75,3	93	61,6
Összesen diplomás	150	100,0	151	100,0

5. táblázat

Az apák felsőfokú iskolai végzettsége az elsőévesek esetében, nemek szerint

Megnevezés	Fiúk		Lányok	
	fő	százalék	fő	százalék
Főiskola	14	16,5	23	35,4
Egyetem	71	85,5	42	64,6
Összesen diplomás	85	100,0	65	100,0

Összességében megjegyezhetjük, hogy a kulturális tőke, amelyet itt a szülők iskolai végzettségével mérhetünk, az elmúlt évek során egyre fontosabbá vált az egyetemre való bejutásban. Az iskolai végzettség a jobb foglalkozási pozíciókkal párosulva az egyetemre járás anyagi feltételeit is megteremtheti. A társadalmi mobilitás lelassulására a statisztikai adatok alapján készített elemzések is rámutattak. „Kimutatható, hogy az egyetemen továbbtanulók körében az utóbbi 10-15 évben jelentősen növekedtek a származás szerinti különbségek, amely az elit szakmacsoportok fokozódó zártabbá válására utal.” (Harcsa [1997] 28. o. – kiemelés az eredetiben.)

Nem kérdeztünk rá a szülők által elvégzett intézmények jellegére minden esetben, csupán az érdekelt bennünket, hogy felfigyelhetünk-e „közgazdász-dinasztiák kialakulására”, amely jelentős mértékben megszabhatja a pályaválasztás előtt álló diák döntését. Éppen ezért azt kérdeztük meg, hogy a szülőknek van-e közép- vagy felsőfokú közgazdasági végzettsége.

A fenti adatok ismeretében nem meglepő, hogy a végzősök évfolyamához képest az elsősök körében megnőtt a közgazdász háttérrel rendelkező diákok aránya 22 százalékról 30 százalékra. Érdekes az a nemek szerinti összefüggés, hogy a lányok esetében mindig jóval erősebb a közgazdász szülők jelenléte, amely egyben azt is előre vetítheti, hogy a lányok szakmaválasztását erőteljesebben befolyásolja a szülői minta követése, mint a fiúkét (6. táblázat). Adataink azt is lehetővé tették, hogy szétválasszuk a közép- és felsőfokú közgazdasági végzettséget. Ennek alapján már az is látható, hogy az elsőévesek körében lényegesen több diák rendelkezett olyan szülői háttérrel, ahol valamelyik szülőnek közgazdasági diplomája volt. Míg a végzősök esetében ezek aránya 60,5 százalék volt, addig az elsősök körében már 84,6 százalék.

6. táblázat

A közgazdasági végzettségű szülők jelenléte a kérdezettek arányában (százalék)

Megnevezés	Fiúk	Lányok	Minta átlaga
Végzősök	18,5	25,3	21,6
Elsősök	24,6	36,4	29,9

A szülők foglalkozása. A szülők foglalkozását tekintve is jelentős módosulások történtek a két évfolyam társadalmi hátterében (7. táblázat). Miként azt már a szülők iskolai végzettségének változása előrevetítette, egyre exkluzívabbá válik az egyetemisták csoportja a társadalmi háttér tekintetében, és ebben nem mutatkozik különbség a két nem között.

Szinte teljes mértékben megszűnt azok esélye az egyetemre való bekerülésre, akik fizikai munkás apától származnak. Némileg nőtt a vállalkozó családok jelenléte, de még így is csak 14 százalékos.

A végzősök esetében feltűnően magas volt az inaktívák aránya. (Az apáknál és anyáknál egyaránt 17 százalék körüli volt.) Az inaktívák között szinte kizárólag nyugdíjasok szerepelnek (eltekintve a 3 fő munkanélkülitől). Utolsó foglalkozásukra vonatkozó adataink nincsen ugyan, de legmagasabb iskolai végzettségük információt nyújthat társadalmi összetételükről. Ez azt jelzi, hogy nagyon heterogén a nyugdíjas szülők társasága: 28 százalékuk ugyan diplomás, azonban 68 százalék legfeljebb szakközépiskolát végzett, s azon belül is egyharmaduk szakmunkás-bizonyítvánnyal, 10 százalékuk pedig csak alacsony fokú végzettséggel rendelkezett.

7. táblázat
Az szülők foglalkozási csoportja

Megnevezés	Apa				Anya			
	végzősök		elsősök		végzősök		elsősök	
	száma	százalék	száma	százalék	száma	százalék	száma	százalék
Inaktív	31	17,0	16	7,5	35	17,9	10	4,7
Mezőgazdasági beosztott	2	1,1	–	–	2	1,0	–	–
Fizikai munkás	30	16,5	14	6,6	15	7,7	8	3,8
Vállalkozó	15	8,2	30	14,1	6	3,1	20	9,4
Vezető	63	34,6	87	40,8	38	19,4	50	23,6
Beosztott szellemi	9	4,9	21	9,9	44	22,4	38	17,9
Beosztott értelmiségi	32	17,6	45	21,1	56	28,6	86	40,6
Összesen	182	100	220	100,0	196	100,0	212	100,0

Az anyák esetében a vezetővé válás ritkábban fordul elő, mint az apáknál: ők többnyire beosztott értelmiségi pozíciókban helyezkednek el, amely tükrözi a vezető pozíciókban általában elfoglalt státusukat is. Elenyészővé vált az anyák esetében az inaktív csoportja (amely a nyugdíjasokat, munkanélkülieket és háztartásbelieket foglalja magában.) Ez a trend arra is utalhat, hogy adatainkban tetten érhetők a nők munkavállalásának változó mintái. A végzősök esetében az anyák inaktivitása főleg nyugdíjas helyzetet jelent.

Lakóhely. A társadalmi bezárulás további mutatója a kérdezett lakóhelye. A hallgatók társadalmi összetétele szerint egyre elitebbé váló intézménybe való bejutás akkor lehetséges, ha az egyének budapesti vagy főváros környéki lakhellyel rendelkeznek, és budapesti középiskolából felvételiznek. Adataink rámutatnak a lakóhelyek szerinti centralizáltságra. (A jelenségnek természetesen az is lehet oka, hogy a vidéken működő közgazdasági jellegű felsőoktatási intézmények sok „környékbelit” vonzanak.)

A végzősök kevesebb mint egyharmada lakott Budapesten vagy az agglomerációban, a most egyetemre kerülők között sokkal magasabb a lakhely szempontjából a fővároshoz kötődők aránya: 47 százalék. Ugyanakkor jelentősen lecsökkent a kollégiumban lakók aránya: 49 százalékról 30 százalékra (8. táblázat).

8. táblázat
Az egyetemisták lakhelye

Megnevezés	Végzősök		Elsősök	
	száma	százalék	száma	százalék
Szülőkkel Budapesten	52	26,1	87	39,0
Szülőkkel Budapest környékén	8	4,0	19	8,5
Lakást bérel/saját lakás	30	15,1	17	7,6
Kollégium	98	49,2	67	30,0
Albérlet	9	4,5	26	11,7
Vidéken szüleivel	2	1,0	7	3,1
Összesen	199	100,0	223	100,0

Középiskolai tanulmányok, középfokú oktatás

Az elsősévesek körében a középiskoláikat *Budapesten végzők* aránya is a fenti adatokat támasztja alá: 46 százalékuk Budapesten érettségizett. Ez az arány némileg magasabb a fiúk esetében, azonban nem tapasztalható szignifikáns kapcsolat a nemek és a végzés helyszíne között. Az ötödéveseknél a Budapest-centrikusság még kevésbé volt megfigyelhető, mindösszesen 38 százalékuk járt budapesti gimnáziumba. A lányok aránya azonban itt is kisebb volt a fiúkéhoz viszonyítva.

Nemcsak a budapesti intézményben végzetek aránya lett magasabb, hanem azoké is, akik *gimnáziumból* kerültek be. Ez a növekedés annak tulajdonítható, hogy a lányok rekrutációs mintája változik, egyre nagyobb arányban jönnek szakközépiskola helyett gimnáziumból. Ennek ellenére még mindig megfigyelhető az a nemek szerinti jellegzetesség, hogy a lányok sokkal gyakrabban jönnek szakközépiskolából, mint a fiúk, arányuk még ma is a fiúk arányának kétszerese. Ennek oka nyilvánvalóan a közgazdasági szakközépiskolák erőteljes elnőiesedése (9. táblázat).

9. táblázat

Milyen középiskolába jártak az egyetemisták
(a válaszadók százalékában)*

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Budapesti középiskolába járt	41,7	34,1	48,0	43,4
Gimnáziumba járt	86,1	67,0	88,8	78,8
Matematika tagozatra járt	25,9	17,6	29,6	24,2
Nyelvtagozatra járt	20,4	20,9	20,0	34,3
Kétnyelvű középiskolába járt	1,9	2,2	11,2	10,1
Magániskolába járt	–	–	2,4	2,0
Egyházi középiskolába járt	2,8	–	11,2	5,1
Külföldi középiskolába járt	0,9	4,4	4,8	7,1

*A táblázat első oszlopában felsorolt ismérvekről kellett egyenként eldönteni, hogy érvényes-e a válaszadóra. Így ezek az adatok azt fejezik ki, hogy adott intézménytípusba a válaszadók mekkora része járt.

A két vizsgált csoportot összehasonlítva jelentősen nőtt azoknak a diákoknak az aránya, akik *matematika tagozatra* jártak a középiskolában. Úgy tűnik, hogy a matematikában való nagyobb jártasság évről évre tovább növeli az egyének bejutási esélyét. Az ötödéveseknél a matematika tagozatra járók aránya 22 százalék volt, és ezen belül jelentős, bár statisztikailag nem szignifikáns nemek szerinti különbséget figyelhetünk meg a fiúk javára.

Az első évfolyamon 27 százalékra nőtt a matematika tagozatos osztályból érkezők aránya, és ebben a növekedésben kitüntetett szerepet játszik a lányok esetében történt elmozdulás. Az elsős lányok 24 százaléka járt matematika tagozatra, amely arány még mindig kisebb, mint a fiúk esetében tapasztalt csaknem 30 százalék, azonban a nemek közötti különbség lényegesen csökkent.

A két évfolyamot vizsgálva jelentősen (20,6 százalékról 26,3 százalékra) nőtt azok aránya, akik *nyelvtagozatos középiskolába* jártak. Míg a végzős hallgatóknál egyáltalán nem volt különbség e tekintetben a fiúk és a lányok között, a tanulmányait most kezdő évfolyamon a lányok esetében igen magas arányokat találunk: több mint egyharmaduk

nyelvtagozatos középiskolából került az egyetemre. A nyelvtagozatra járás egyik közvetlen előnyeként fogható fel, hogy onnan a felvételizők többnyire nyelvvizsgával kerülnek ki. Az egyetemi tanulmányaikat most kezdők nyelvtudás szempontjából – legalábbis a nyelvvizsgák száma szerint – jobb szinten állnak, mint a végzősök (10. táblázat). A végzősök átlagosan 18 százalékanak nincsen nyelvvizsgálója, míg ugyanez az arány az elsőéveseknél mindössze 12,5 százalék. Az elsősök túlnyomó többsége (45,5 százalék) első helyen középfokú angol nyelvvizsgát említett. A végzősöknél tapasztalható magas arány azért különösen meglepő, mert a középfokú nyelvvizsga a diploma megszerzésének előfeltétele. A nyelvvizsgával rendelkezők többsége angol nyelvből tett vizsgát. A végzős egyetemisták 41,2 százaléknak volt angoltól felsőfokú, 15,1 százaléknak középfokú nyelvvizsgálója.

10. táblázat
A nyelvvizsgák száma a végzős egyetemistáknál

Megnevezés	Végzősök		Elsősök	
	fő	százalék	fő	százalék
Nincs	17	15,7	19	20,9
Egy nyelvvizsga	58	53,7	36	39,5
Kettő nyelvvizsga	26	24,1	32	35,2
Három nyelvvizsga	7	6,5	4	4,4
Összesen	108	100,0	91	100,0

A nyelvtudás növekedése annak is tulajdonítható, hogy lényegesen módosult a *kétnyelvű iskolákból* bekerülő aránya (mivel jelentősen megnövekedett a kibocsátó intézmények száma). Míg a végzősök között, tehát akik középiskolai tanulmányaikat 1987–1991 táján végezték, mindössze 2 százalék volt a kétnyelvű középiskolából bekerülő aránya, addig ez a jelenlegi elsősök esetében, akik többsége 1992–1996 között járt középiskolába, ez az arány már 10 százalék volt. A kétnyelvű iskolák elterjedése a BKE-re kerültek szempontjából egyformán érintette a fiúkat és a lányokat.

Ugyancsak az iskolarendszer módosulását érhetjük tetten, amikor az egyházi iskolákból bekerülő arányát elemezzük. Az egyházi középiskolák számának növekedése következtében jelentőssé vált az onnan bekerülő diákok aránya. A végzősök esetében mindössze 1,5 százalék volt, az elsősöknél pedig már 8,5 százalék.

A pályaválasztás

Minél távolabb haladunk időben, óhatatlanul egyre több szubjektív elemmel töltődik meg a visszaemlékezés, a múlt rekonstrukciója. Amikor a pályaválasztás körüli döntéseket elemezzük, mindig számolni kell ezzel a szubjektív tényezővel.

Úgy tűnik, hogy a diákok nagyon szuverén módon határoztak pályájuk felől, bár mindkét évfolyam esetében leginkább a szülők segítettek a döntésben (11. táblázat). A frissebb emlékekre utalhat az, hogy az elsőévesek az ötödévesekhez képest sokkal nagyobb arányban jelölték a szülői segítséget. Az elsőévesek fele jelzett szülői segítséget. A szülői befolyás mellett a tanárok segítsége volt fontos tényező a pályaválasztás során.

Egyrészt az ötödévesek, másrészt a fiúk önállóbbnak tűnnek/illetve tüntetik fel magukat a pályaválasztás kérdésében. Ez összefügghet az időbeli tényezőkkel, miként arra a

11. táblázat

Ki volt segítségükre a pályaválasztási döntés meghozatalánál?
(százalék)*

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Szülők	40,0	53,0	45,0	69,2
Testvér	1,1	3,5	3,6	3,2
Rokon	1,1	–	0,9	1,1
Tanár	11,6	11,8	9,0	5,3
Barát	6,3	2,4	3,6	3,2
Senki	40,0	29,2	37,8	18,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

*A címben szereplő nyitott kérdést tettük fel: az első említéseket dolgoztuk fel, amelyeknek eloszlását mutatja a táblázat.

12. táblázat

Különböző személyek átlagos befolyásának mértéke*

Megnevezés	Végzős				Elsős			
	fiúk		lányok		fiúk		lányok	
	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás	átlag	szórás
Apa	1,03	1,26	1,31	1,28	1,17	1,19	1,38	1,37
Anya	1,2	1,16	2,64	1,19	1,2	1,21	1,85	1,18
Testvér, aki idejár	0,19	0,62	0,0	0,54	0,12	0,56	0,07	0,43
Testvér, aki nem jár ide	0,28	0,72	0,35	1,06	0,29	0,91	0,52	0,92
Rokonok	0,54	0,89	0,37	0,9	0,44	0,9	0,67	1,18
Barátok	1,09	1,09	0,87	1,36	0,88	1,12	0,85	1,46
Szülők barátai	0,38	0,83	0,34	0,89	0,36	0,76	0,33	0,85
Közgazdász példakép	0,28	0,78	0,31	0,95	0,34	0,85	0,27	0,87
Középiskolai tanárai	0,81	1,19	0,99	1,49	0,5	1,13	0,61	1,24

*A táblázatban felsorolt személyek mellé sorban – értelemszerűen – egy -3-tól +3-ig terjedő értéket kellett rendelni, annak megfelelően, hogy az illető egyén befolyása milyen mértékű volt. Ennek átlagos értékeit mutatja nemenként a táblázat.

13. táblázat

Melyik szülője viselte inkább a szívén a pályaválasztási döntést?

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Apa	25,8	18,0	17,4	13,8
Anya	24,7	32,6	33,9	44,7
Egyformán	43,3	44,9	39,1	37,2
Senki	6,2	4,5	9,6	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

következő adatok is rámutatnak, valamint a nemi szocializáció különbségeire is találhatunk utalásokat. Ezen azt értjük, hogy a fiúkat önállóbbnak nevelik.

A végzősök úgy emlékeznek, hogy többségükben (53 százalék) a középiskola első három évében döntöttek el, hogy a BKE-re jelentkeznek, 31 százalékuk pedig az utolsó évben. Az egyetemet 1996-ban kezdők kétharmada a középiskola első három éve során döntött, és 18 százalék az utolsó évben. Az adatok tehát azt jelzik, mintha az elsősök határozottabbak lettek volna a pályaválasztásukat illetően, mivel nagyobb arányban már jóval korábban meghozták továbbtanulási döntésüket.

Fontos kérdésnek tekintettük azt, hogy melyik szülőnek volt nagyobb befolyása a döntésre, ki viselte jobban a szívén a továbbtanulási döntést, továbbá a felsorolt egyének egymáshoz viszonyítva milyen intenzív szerepet tölthettek be gyermekük irányításában. A végzősök esetében a pályaválasztásra legnagyobb befolyással a szülők, a barát és valamely középiskolai tanár voltak (12. táblázat). Mindkét nem esetében legfontosabb személy az anya volt, és különösen magas a lányok esetében tapasztalható 2,64-es érték, amely több mint kétszerese a fiúknál mért értéknek, és csaknem eléri a maximális 3-as értéket. Az elsőéveseknél a szülők befolyása volt döntő, csak ezekben az esetekben tapasztalhatunk 1 feletti értékeket. Itt is megfigyelhető, hogy egyrészt a lányok döntésére voltak nagyobb hatással a szülők, másrészt az anyák mindkét nem esetében nagyobb szerepet játszottak (13. táblázat).

Külön kérdést is feltettünk arra nézve, hogy megítélésük szerint melyik szülő számára volt nagyobb fontosságú, hogy hová jelentkezik gyermeke. Az adatok alátámasztották azt a feltevésünket, hogy a gyermekek pályájának menedzselésében nagyobb arányban vesznek részt az anyák, mint az apák.

A diákok túlnyomó többségét első próbálkozásra vették fel az egyetemre. A jelenlegi elsőévesek 84 százaléka elsőre bejutott a BKE-re, 13,9 százalék második, 1,8 százalék harmadik próbálkozásra, és mindössze 0,9 százalék negyedikre. (Az ötödéveseknél a megfelelő arányok sorra a következők: 88,4 százalék, 9,6 százalék, 1,5 százalék.)

Pályaaspirációk és preferenciák

A pályaaspiráció szempontjából a férfiak és nők eltérő orientációját mutatják a kutatási eredmények. A végzős diákok esetében két főszakirányon jelennek meg évfolyamon belüli arányuktól jelentősen eltérve a fiúk és a lányok: az egyik a pénzügy szak, ahol adataink szerint 1996 tavaszán a végzős hallgatók 86 százalékát alkották fiúk. A lányok átlagon felüli jelenléte a számvitel főszakirányon volt meghatározó, itt a hallgatók 63 százalékát lányok alkották.

Az egyetemisták pályáaspirációi egyértelműen tükrözik a jelenlegi munkaerő-piaci jellegzetességeket. Az egyetemisták – végzősök és elsősök – vágya egyaránt az, hogy menedzserek legyenek, amelynek legáhíttabb célja a bankszektor és a magánvállalat.

Az egyetem hallgatóinak bankszféra irányába való elmozdulását mutatják azok az adatok is, amelyek a számukra kívánatosnak tartott munkahely jellegét tartalmazzák. (A 14. táblázat csak a rangsorátlagokat tartalmazza.) Az ötödéves fiúk 73 százaléka, a lányok 63 százaléka jelölte meg az első három hely valamelyikén a bankszférát. A lányok azonban gyakrabban helyezkednének el magánvállalatnál. (47 százalékban első helyen ezt jelölték meg.) Visszaköszönnek a jól ismert trendek az önálló vállalkozások létrehozásával kapcsolatban is: a fiúk harmada jelölte ez lehetőséget az első három hely valamelyikén, míg a lányoknál fele ekkora a vállalkozási hajlandóság.

A pályaaspirációk másik fontos összetevője, ha azt nézzük meg: ki milyen céllal végzi el az egyetemet, milyen tervei vannak, és hogy az élet különböző területei milyen össze-

14. táblázat
Egyetem után hol helyezkedne el a legszívesebben?*

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Bank, pénzügy szféra	2,8	2,9	2,6	2,4
Magánvállalat	2,2	2,0	2,7	2,5
Állami vállalat	5,1	5,3	5,1	4,9
Önálló vállalkozás	4,8	5,2	3,7	4,4
Családi vállalkozás	5,5	5,4	5,0	4,9
Ismerőseivel vállalkozna	4,3	4,5	4,3	5,6
Költségvetési intézmény	5,5	4,9	4,9	4,9
Egyetem, oktatás, kutatóintézet	5,3	5,0	6,5	6,1

*Nyolc lehetőség rangsorolásának átlaga (1 = legszívesebben, 8 = legkevésbé szívesen).

függésben állnak a felsőfokú tanulmányok elvégzésével. Ennek mérése érdekében különböző területekre kérdeztünk rá (pénzkeresés, szaktudás, műveltség, társaság, karrier, házasság). Feltevéseink szerint – a szocializációs különbségből eredeztethetően – a fiúk sokkal céltudatosabbak, ambiciózusabbak lesznek, mint a lányok. Minden egyes szempontot osztályozni kellett, az 1-es érték jelentette azt, hogy valami nagyon fontos, az 5-ös pedig azt, hogy egyáltalán nem fontos a kérdezett számára (15. táblázat).

Mindegyik vizsgált csoport számára a legfontosabb cél a lehető legtöbb szaktudás elsajátítása volt, különösen fontos volt ez az elsős lányok számára. A második helyen a pénzkereseti lehetőségek fontossága állt. Az általános műveltség megszerzése és a társasági élet azonos fontossággal bírt. Legkevésbé fontosnak a házasságkötést tartották az egyetemisták.

15. táblázat
Egyes célok fontossága az egyetem elvégzésével kapcsolatban*
(átlagok)

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Minél több pénz keresése	2,59	2,54	2,17	2,39
Minél több szaktudás szerzése	2,26	2,06	2,09	1,89
Általános műveltség megszerzése	2,79	2,66	2,67	2,43
Társaság kialakítása	2,77	2,57	2,51	2,46
Munkahelyi karrier megteremtése	2,77	2,83	2,5	2,25
Házasságkötés	3,68	4,03	3,87	4,29

*1 = legfontosabb, 5 = legkevésbé fontos.

Anyagi függetlenedés

Az ötödéveseknél jól megfigyelhető volt, hogy mennyire jelentkeznek az anyagi önállóság jelei, milyen módon kapcsolódtak be az egyetemisták a pénzkeresésbe, mennyiben támaszkodnak szüleikre.

Az adatok tanúsága szerint anyagilag a fiúk sokkal önállóbbak, mint a lányok, előbb kezdtek dolgozni, létfenntartásuk nagyobb költségét fedezik saját maguk, szüleik csak kisebb részt vállalnak taníttatásukból, míg a lányoknál éppen ennek az ellenkezője igaz.

Adataink rámutatnak arra, hogy a végzős egyetemisták igen jelentős része már az egyetem befejezése előtt elkezd dolgozni. Különösen magas ez az arány a fiúknál, 30 százalékuk már dolgozott (a diploma megszerzése előtt). Ez az arány kétszer akkora volt, mint a végzős lányok esetében. A lányok nemcsak elhelyezkedés, hanem álláskeresés szempontjából is sokkal passzívabbak, mivel több mint harmaduk még egyáltalán nem kezdett el foglalkozni álláskereséssel, míg ez a fiúk mindössze ötödére volt jellemző.

16. táblázat
A végzős egyetemisták elhelyezkedése

Megnevezés	Fiúk		Lányok	
	száma	százalék	száma	százalék
Már állásban van	32	29,6	13	14,6
Volt már felvételi beszélgetésen	17	15,7	14	15,7
Már körülnézett	33	30,6	31	34,8
Nem keresett még állást	26	24,1	31	34,8
Összesen	108	100,0	89	99,9

A 16. táblázat adatai után nem meglepő az az eredmény sem, hogy a fiúknak a lányokhoz képest sokkal nagyobb része végzett jövedelemszerző tevékenységet. A végzős közgazdász egyetemisták csaknem kétharmada dolgozott, amely arány a fiúk esetében 69 százalék, a lányoknál 55 százalék volt (17. táblázat).

17. táblázat
Végzett-e az elmúlt hónapban jövedelemszerző tevékenységet?

Megnevezés	Fiúk		Lányok	
	száma	százalék	száma	százalék
Igen	68	68,7	49	55,1
Nem	31	31,3	40	44,9
Összesen	99	100,0	89	100,0

Az anyagi függetlenségre vonatkozó utolsó kérdésünk azt vizsgálta, hogy a fiúk és lányok egyetemi tanulási költségeiket milyen mértékben fedezik a különböző forrásokból. Ebben az esetben százalékos eloszlást kérdeztünk a három fő forrás között: ösztöndíj, szülő, saját maga. A fentiekben bemutatott tendenciák eredményeképpen itt is azt láthatjuk, hogy a fiúk igen nagy részben, csaknem fele arányban saját maguk fedezik a tanulás költségeit (18. táblázat). Az ösztöndíj és a szülői segítség ehhez képest kisebb jelentőséggel bír a költségek fizetésében. A lányok tanulási költségeinek is azonos részét (bő harmadát) fedezi ösztöndíj és a szülői segítség, de esetükben sokkal kisebb volt a saját rész.

18. táblázat

Ki fedezi tanulási költségeit? (csoportátlagok százalékos értékei)

Megnevezés	Végzős		Elsős	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok
Ösztöndíj	25,9	36,5	14,8	18,3
Szülő	25,4	34,6	72,0	78,3
Saját maga	47,3	27,5	10,4	6,2

Összegzés

Az első- és ötödéves egyetemi hallgatókra vonatkozó kutatási adatok elemzése rámutatott arra, hogy jelentős mértékben bezárult a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre való bejutás lehetősége. Az egyetemisták társadalmi összetétele egyre exkluzívabbá vált a szülők iskolai végzettségét és foglalkozási státusát illetően. Elemzésünk tehát egybevág azokkal a megállapításokkal, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a magas társadalmi presztízsű pályákon csökken a társadalmi mobilitás mértéke.

Adataink miközben megmutatják, hogy a közgazdászpálya presztízsének emelkedése szűkíti a bekerülő társadalmi rekrutációs bázisát, arra is utalnak, hogy a kikerülők igen jó munkaerő-piaci pozícióba kerülnek. A végzés előtt, a diploma reményében is megfelelő állásokat képesek elérni a munkaerőpiacon.

Hivatkozások

- BALÁZS JÁNOS–LENGYEL GYÖRGY [1984]: Fialat közgazdászok a gazdasági szervezetben: az esettanulmányok és interjúk néhány tapasztalata. Megjelent: *Lengyel* (szerk.) [1984].
- BALÁZS JÁNOS–LENGYEL GYÖRGY [1986]: A közgazdasági és műszaki pályák elterjedése Magyarországon – történet-szociológiai vázlat. Megjelent: *Hrubos Ildikó* (szerk.): *Közgazdász és mérnök generációk társadalmi helyzetének néhány jellemzője*. MKKE Szociológiai Műhelytanulmányok, Budapest, 2. sz.
- FERBER, M. A. [1995]: The Study of Economics: A Feminist Critique. *The American Economic Review*, Vol. 85., 2. sz. május.
- GAZSÓ FERENC [1997]: A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer. Századvég, tél.
- HANLEY, E.–MCKEEVER, M. [1997]: The Persistence of Educational Inequalities in State-Socialist Hungary: Trajectory-Maintenance versus Counterselection. *Sociology of Education*, Vol. 70. január, 1–18. o.
- HARCSA ISTVÁN [1997]: A lakosság iskolázottságának változása. *Szociológiai Műhelytanulmányok*, BKE szociológia és szociálpolitika tanszék.
- HEGEDŰS LAJOS [1987]: *Közgazdászhallgatók részvétele a második gazdaságban*. Kézirat.
- KSH [1992]: *Történeti statisztikai idősorok 1867–1992*. I. kötet. Népesség–népmozgalom. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1996a]: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1995*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1996b]: *Mikrocenzus, 1996*. A népesség és a lakások jellemzői. Budapest. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LENGYEL GYÖRGY [1984] (szerk.): *Fialat közgazdászok a gazdasági szervezetben*. Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások. *Információs Bulletin*, 5. sz., MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
- NAGY BEÁTA [1997]: *Karrier női módra*. Megjelent: *Lévai Katalin–Tóth István György* (szerk.):

- Szerepváltozások – Jelentés a nők helyzetéről, 1997. Társas-Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- OECD [1993]: From Higher Education to Employment, Synthesis report. OECD, Párizs.
- SZELÉNYI SZONJA–ASCHAFFENBURG, K. E. [1993]: Volt-e a szocialista reformoknak eredménye? Osztálykülönbségek az iskolai végzettségben Magyarországon. Szociológiai Szemle, 2. sz.
- TÍMÁR ÁGNES–VÁRHEGYI ÉVA [1984]: Pályalehetőségek a bankban. Megjelent: *Lengyel* (szerk.) [1984].
- VOSZKA ÉVA–KOVÁCSY TAMÁS [1984]: Szervezet és alkalmazkodás (Fiatal közgazdászok a Pénzügyminisztériumban). Megjelent: *Lengyel* (szerk.) [1984].
- WARD, P. A.–ORAZEM, SCHMIDT, P. F.–STEFFEN, W [1992]: Women in Elite Pools and Elite Positions. *Social Science Quarterly*, Vol. 73. 1. 31–45. o.